

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение

«Средняя общеобразовательная школа №2 с. Кызыл-Мажалык Барун-Хемчикского кожууна Республики Тыва»

Рассмотрено на заседании
Педагогического совета
Протокол №1
«29» августа 2024г.

Согласовано

зам. директора по УВР
Хомушук С.В.
от 29 августа 2024г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА ПО ТУВИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ для 6 класса

Муниципального бюджетного общеобразовательного учреждения

средней общеобразовательной школы №2 с. Кызыл-Мажалык

учителя тувинского языка Кужугет Анчимаа Алексеевна

на 2024-2025 учебный год

ТАЙЫЛБЫР СӨС

Төрээн чогаал эртемийн өөрөдилге-методиктиг комплекзинге хамааржыр ажилчын программа «Кол ниити өөрөдилгениң 5–9 класстарыңа «Төрээн (тыва) чогаал» эртемийн чижек өөрөдилге программасыңа» (улаштыр – Программа) даянып, 5-7 класстарның «Төрээн чогаал», 8-9 класстарның «Тыва чогаал» өөрөдилге номнарыңа дүүштүр кылдыңган.

Өөрөдилгениң Федералдыг күрүне стандартызының (улаштыр – ӨФКС) «Родной язык и родная литература» деп өөрөдилге кезээнде киирген «Төрээн чогаал» эртемийн шингээткениниң түңнелдерин кичээнгейге алган. Программада Россия Федерациязының хамаатызының мөзү-шынар сайзыралыңа болгаш кижизидилгезинге хамаарышкан Концепциязында айыттыңган чүүлдерни болгаш Тыва Республиканың регионалдыг, этнокультурлуг онзагайларын, ол ышкаш Россия чоннарының хамааты ниитилелинге хамаарышкан эп-сеткил каттыштырылгазы, культуралар аразында чөптүг харылзаа тургузар сорулгаларының бүгү байдалдарын барымдаага ап, өөренип көргөн.

Чижек Программаның кол таваа кылдыр дараазында хоойлу, доктаал, саавырлар алдыңган:

- Конституция Российской Федерации (с изменениями на 01.07.2020 г.) ст. 26;
- Федеральный закон от 29 декабря 2012 г. № 273-ФЗ «Об образовании в Российской Федерации»;
- Федеральный закон от 03.08.2018 г. № 317-ФЗ «О внесении изменений в статьи 11 и 14 Федерального закона «Об образовании в Российской Федерации»;
- Приказ Министерства образования и науки РФ от 17 декабря 2010 г. № 1897 «Об утверждении федерального государственного

образовательного стандарта основного общего образования» (в редакции приказа Минобрнауки России от 31 декабря 2015 г. № 1577);

– Конституция Республики Тыва (с изменениями на 12.04.2019 г.) ст.5, 24;

– Закон ВХ-I «О языках в Республике Тыва» от 31.12.2003 г. № 462 (с изменениями на 12.04.2019 г.);

– Закон Республики Тыва от 21.06.2014 г. № 2562 ВХ-1 «Об образовании в Республике Тыва» (с изменениями на 02.06.2019 г.).

ТӨРЭЭН (ТЫВА) ЛИТЕРАТУРА ЭРТЕМИНИҢ НИИТИ ХАРАКТЕРИСТИКАЗЫ

Төрээн (тыва чогаал) эртеми – Тыва Республиканың школаларының өөредилге планында кирип турар кол эртемнерниң бирээзи. Уругларның делегей көрүүшкүнүн делгемчидеринге, хамааты туружун тодарадырынга, угаан-бодалын, иштики сагыш-сеткилин хевирлээринге ук эртемниң салдары улуг.

Россия Федерациясында өөредилге адырында «2100 чылдың школазы» төлевилелдин чугула угланыышкыннарының бирээзи уругларны амыдыралга белеткеп каары бооп турар. Школага шиңгээткен билиин амыдыралга чөптүг ажыглап, ниитилелге бодун таарымчалыг алдынып база шын ужур-уткалыг чурттап билир кижини белеткээринге эртем бүрүзү аразында харылзаалыг, өөредилге болгаш кижизидилге ужур-уткалыг.

Чогаал эртеми – амыдыралдың көрүнчүү, ындыг болганда, төрээн (тыва) чогаал эртемин өөредириниң сорулгалары, оларны боттандыраарының ажылдары тыва чогаал эртемин амыдырал-биле холбаалыг, Россия чоннарының болгаш даштыкы чогаалчыларның чогаалдары-биле деңнелгелиг ханы сайгарып билир, бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, чараш мөзү-бүдүштүг, чогаадыкчы арга-шинектиг кижини хевирлээринче угланган.

Тыва чогаал кичээлдериниң өзээн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар тургузуп турар.

Чечен чогаал кижиниң сагыш-сеткилиниң хөй янзы талаларын эскерип шинчилээринге, амыдыралды үнелээринге, долгандыр турар бойдуска хумагалыг, мөзү-бүдүжү чараш болурунга өөредир аргалыг база уран чүүлдүң өске-даа хевирлери дег, уругларның эстетиктиг көрүжү делгем болурун быжыглаар өөредиглиг болгаш кижизидикчи салдарлыг. Уругларның делегей көрүүшкүнүн делгемчидип, эстетиктиг негелделерин хандырып, хамааты туружун хевирлевишаан, бодунга болгаш ниитилел долгандыр хүрээлелге чөптүг хамаарылгалыг, ханы угаап боданып амыдыраарын чогаал кижизидер.

Чечен чогаал-биле харылзаа уругларның угаап-боданыр арга-шинээн сайзырадыр. Чогаалчының делегейи, ооң чогаал бижиир аян-хөөнү-биле чоок таныштырар арганы уругларга бербешаан, чогаал чоннуң амыдыралындан, улустуң аас чогаалындан, орус болгаш делегейниң классиктиг литературазындан үндезинин ап турарын башкы билиндирер. Бодун долгандыр турар чүүл бүрүзүн үнелеп чурттаарын сүмелээн кандыг-даа чогаал уругнуң билиин делгемчидер, делегей-биле харылзааны тудуп өөрениринге чаңчыктырар. Ук харылзаалар уругларны орус болгаш делегей литературазының шылгараңгай чогаалдары-биле чоок таныштырарынга, тыва чогаалды кожа-хелбээ чоннарның чогаалдары-биле деңнеп, чоок болгаш ылгалдыг талаларын тодарадып өөрениринге чаңчыктырар.

Амыдыралды чүгле сеткил-хөлзээшкинниг хүлээп эвес, а янзы-бүрү талаларындан медреселдиг-биле сайгарып чаңчыгарын уругларга өөредири – төрээн чогаал эртемниң сорулгазы, ынчангаш чогаалды төөгү, бойдус, философия, психология, педагогика, уран чурулга болгаш өске-даа эртемнер-биле холбаштырып, сайгарып шингээттирери дыка чугула. Ынчангаш чогаал эртемин «кижи дугайында эртем», «амыдыралдың ному», «уран-чечен шинчилел» деп адап турары анаа эвес.

Өөредилгениң «Филология» кезээнде «төрээн (тыва) чогаал» болгаш «төрээн (тыва) дыл» эртемнери аразында сырый холбаалыг, ук эртемни өөрөнгениң түңнелинден төрээн дылынга ынаа, хумагалы, тыва чогаалды, Тываның төөгүзүн, алдарлыг кижилерин билир арга-шинээ тодараттынар. Тыва чуртунуң ёзулуг хамаатыларын хевирлээр өөредилге болгаш кижизидилге айтырыглары ийи эртемни Тываның төөгүзү, географтыг девискээри дугайында болгаш өске-даа эртемнерни сырый холбаштырып өөрөткенинден боттаныр. Уругларның аас болгаш бижимел чугаазын байыдары, кандыг-даа байдалдарга дүүштүр чугаа культуразын сагып билири, харылзажылганың шын, чогулмачалыг талаларын ажыглап шыдаар арга, мергежилдерни шингээттирери чогаал болгаш дыл кичээлдериниң чергелешкек үндезин сорулгалары болуп турар. Ындыг болганындан чогаал дылының уран-чечен аргаларын ханы сайгартып өөредир ажылдар сөс бүрүзүнүң онзагайын эскерер, лексиктиг уткаларынга дүүштүр аас болгаш бижимел чугаага төрээн дылының чаражын илередип билиринге, чөптүг ажыглаарынга, лингвистиктиг ханы сайгарылгалыг ажылдарны кылып өөрениринге, боданырынга уругларны чаңчыктырар, кижизидер.

5-ки класстан эгеллеп уруглар мурнунда класска өөрөнгөн билиглерин улам быжыглап, улаштыр кол ниити өөредилгениң негелделеринге дүүшкен литература теориялыг терминнер-биле таныжар, чечен чогаалдың дылының чурумалдыг аргаларының чогаалга салдарлыын илередип, найырал, төөгү, бойдус камгалалы болгаш өске-даа темаларга бижиттинген чогаалдар-биле таныжылгазын уламчылап, сайгарып өөренир.

ТӨРЭЭН (ТЫВА) ЛИТЕРАТУРА ЭРТЕМИН ӨӨРЕДИРИНИН СОРУЛГАЛАРЫ

Сорулга: төрөөн (тыва) чогаал эртеминге даянып, сагыш-сеткил, делегей көрүүшкүнү делгем, чаагай үзел-бодалдыг, чогаадыкчы арга-шинектиг, кижилер аразында харылзажылганың бүгү талалыг кылдыныгларын билир, бедик хамааты туруштуг кижини өөредип, кижизидип, сайзырадырынга *таарымчалыг байдалдарны тургузары*.

Сорулгаларын күүседиринин аргалары:

– амыдыралды бүгү талалыг онзагай көргүзөр уран чүүлдүн бир хевири болур чечен чогаалды чүглө сагыш-сеткил хайныышкыны-биле хүлээп номчуурун эвес, а номчаанын ханы сайгарып, бодунуң бодалын (туружун) бадыткалдыг тайылбырлап база өскелерниң туружун (бодалын) дыңнап, өөренип, деңнеп өөрениринге чаңчыктырары;

– чогаал, сөзүглел төрөөн чонунуң ыдыктыг үнелеринин, чаңчылчаан амыдыралының үндезинин илереткен чепсек дээрзин билиндирери;

– төрөөн (тыва) болгаш Россия чоннарының биче буурай база делегей чоннарының чогаалдарын сайгарып өөрениринге төрөөн дылдың үнезин, ооң эгээртинемес байлаан медеделдии-биле ажыглап өөренирин билиндирер ажылдар;

– чечен чогаал авторнуң онзагай, бот-тускайлаң, уран-чечен делегейи, уран чүүлдүн бир хевири дээрзин таныштырар ажылдар;

– чогаал эстетиктиг болгаш мөзү-шынар илередир чепсек дээрзин тодарадыр ажылдар;

– тема болгаш идеяны тодарадырынга сөзүглелдин уjur-утказын, дылының уран чурумалдыг аргаларының, тургузуунуң онзагайын, бижиттинген аянын тодарадыр ажылдар;

– тыва чогаалды өске чогаалдар-биле, уран чүүлдүн өске хевирлери-биле деңнеп сайгарар ажылдар;

– уругларның чогаадыкчы арга-шинээн сайзырадыр ажылдар;

– класска азы бот-тускайлаң номчаан чогаалдарынга хамаа-рыштыр шүгүмчүлелдиг чүүлдерни, үнелелдерни бодунуң деннели-биле угаап-бодап, шын чугаалап, бижип өөрениринге чаңчыктырар ажылдар;

– чогаалда чуруттунган амыдыралды бүгү талазындан өөренип көрүп, чогаал маадырларынга, хөделиишкиннеринге хамаарыштыр бодунуң хамаарылгазын, туружун илередип өөренирин хевирлээр ажылдар;

– аас болгаш бижимел ажылдарга бодалын чогаал сөзүглели-биле бадыткап, тода илередип өөредиринге угланган ажылдар;

– бижимел чугааның хевирлерин (тоожуушкун – бердинген чижекке дүүштүр сөзүглелди тургузары; угаап-сайгарары – айты-рыгларга бижимел харыы бээри; тодарадып бижири – маадырның ха-рактеристиказын тургузары) күүседип өөрениринче угланган ажылдар;

– бодунуң көрүжү-биле сөзүглел чогаадып шыдаар база чуруктарга даянып, чогаадыкчы арга, мергежилди сайзырадыр ажылдар;

– өске чоннарның ёзу-чаңчылдарын сонuurгаар, кижилер-биле эптиг-чөптүг харылзажылганы кижизидеринче угланган ажылдар;

– кандыг-даа чогаалдарны номчуп, амыдыралчы билиглерни шингээдип ап, хостуг үезин шын ажыглап өөредир ажылдар;

– чечен чогаал – чогаалчының (авторнуң) делегейи, ооң амыдыралды номчукчуга таныштырарының хуу көрүжү дээрзин уругларга таныштырары, угаан-медерелинге быжыглаар ажылдар;

– номчаан чүүлүн сайгарылгалыг хүлээп ап көрүп, бодунуу-биле тайылбырлап билиринге чаңчыктырар ажылдар;

– чечен чогаалды медерелдиг, утказын ханы билип номчууру ажыктыг, өөредиглиг, кижизидилгелиг дээрзин билиндирип, бот-тускайлаң ном номчуурунга хереглелин хандырып, чаа чогаалдарны сонuurгап номчуурунга кижизидер ажылдар;

– тыва дылынга, ёзу-чаңчылдарынга хумагалыг болурун кижизидер ажылдар;

– чогаалдарга болгаш уран чүүлдүн өске хевирлеринге даянып, кижизиг аажы-чаңга, хамааты бот-медерели бедик, төрөөн чуртунга шынчы чорукка кижизидер ажилдар;

– өөреникчилерниң аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадыр ажил-чорудулга.

–

ТӨРӨӨН (ТЫВА) ЛИТЕРАТУРА ЭРТЕМИНИҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ПЛАНЫНДА ТУРУЖУ

Россия Федерациязының өөредилге черлеринге чогаал эртемин албан өөредир сүме ёзугаар өөредилгениң Федералдыг базистиг планында кол ниити болгаш ортумак (долу) өөредилгеге төрөөн (тыва) чогаал эртемин шиңгээдир 4 дугаар вариантыны боттандырамынче угландырган турган¹. Ук вариант ёзугаар төрөөн (тыва) чогаалды өөредириниң хуваалдазын 5–9 класстарга тус-тузунда 102 шакка үлелгелиг берген.

Россия Федерациязының өөредилге яамызының *доктаалдары болгаш дужаалдары* база Россия Федерациязының өөредилге черлеринге чижек өөредилге планнарынга, Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызының кол ниити болгаш ортумак (долу) өөредилгеге төрөөн (тыва) чогаал эртемин шиңгээдиринге шактар үлелгезинге чаңгыс эвес өскерилгелер тургулай бээрин болгаш ажилчын программаның тургузукчуларынга ортумак байдалды тургузарын чугулага ап, бердинген Програмада төрөөн (тыва) чогаал эртемин өөрениринге 68 шакты чижеглей кылган.

¹

4	«Кижиканчап эн-не күштүг амытан болганыл?» «Күскениң чылга киргени»	Чогаалдың планын тургузар. Утказынга дүүштүр чурук чуруур	1			
5	«Үттүг-Хая дугайында тоолчургу чугаа»	Чогаалдың планын тургузар. Мөзүлүг, мөзү чок маадырларның характеристиказын бижиир	1			
6	«Хайыракан», «Теве –Адар»	Планын бижиир, Хайыракан дугайында ыры, шүлүк тып бижиир.	1			
7	«Амыр-Санаа дугайында төөгү чугаа»	Хооредиг чижектерни айтыр, Черлер аттарын ушта бижиир	1			
8	«Кыры сөөгү»	Утказынга дууштур чурук чуруур. Утказын дамчыдар. «Кыры шимчээрге, хырын тодар» үлегер домакка дүүштүр чогаадыг бижиир	1			
9	"Хөөмейлээр Бүдүкпен»	Тыва хоомей, сыгыт дугайында билип эккээр	1			
10	Чурук-биле ажыл. Арын 24, Тыва улустун мифтери. Номчуп сайгарар	Чурукта тыва эдилелдерни бижиир	1			
11	Чогаал теориязы. Ыр, кожамык дугайында билиг.	Конспектилээр арын 25-26, 3-4 кожамык бижип эккээр.	1			
12	Тыва улустун ырлары. Хосталга дугайында ырылар "Кадарчы", "Ала караан дешкен болза", «Очаландан кедилерин»	Тургузуун, утказын дамчыдар	1			
13	Төрээн чер дугайында улустун ырлары. «Межегей, Самагалдай, Хандагайты, Тооруктуг долгай тандым», «Өдүген-Тайга»	Сайгарылгалыг номчулга	1			
14	"Күш-ажыл, мал-маган дугайында ырылар. «Дөгээ-Баары»	Мал-маганнын аттарын бижиир	1			
15	Кожамыктар.	Аас чогаалынын бир хевиринден шээжи	1			
16	Алгыш-йөрээлдер. «Өг-бүле туткан аныяктарга йөрээлдер»	Алгыш-йөрээлдернин идеялиг утказы-биле таныжылга	1			
17	Макталдар болгаш чалбарыглар. «Аңчының чалбарыы», «Шүүлген мөгеге мактал», «Аътка мактал», «Оран-таңыга чалбарыг»	Чечен чогаал номнарында шулуктерден уран аргаларны тып бижиир	1			
18	ЧТ. Хам алгыштары. Ондар Шокар-Хамның тайга-сынны алганганы.	Узунду шээжилээр, шилип алыр	1			
19	Хамның чаштарны алганганы. Хамның шагааны алганган алгыжы.	Айтырыгларга харыылаар. Арын 41	1			
20	Авторлуг тоолдар. С.Сарыг-оол	Номчуур 41-44 Словарь-биле	1			

	"Агар-Сандан ыяш». Символ дугайында билиишкин	ажыл				
21	С.Сарыг-оол "Агар-Сандан ыяш» Маадырларның характеристиказы. Аңгы демиселин көргүскени	План бижиир	1			
22	Чогаал теориязы. Гипербола болгаш литота дугайында билиг	Чижектер тывар	1			
23	КДН. Алтаргана. Бурят улустун аас чогаалында триадалар(ожук даштары)	Тыва чогаалдар-биле деннел. Чогаадыг «Үш айыылдыг чүүл»	1			
24	Делегей чоннарының литературазы. Гримм алышкылар «Ак чылан»	Номчуур. Планны эде тургузар	1			
25	Поэзия. С.В.Козлова «Аъттыг- шеригжи кыс»	Бир кезээн шээжилээр. С.Козлова дугайында дыңнадыг кылыр	1			
26	Кузнецов.И.Т «Хайгыылчы Тоютчук»	Айтырыгларга харыылаар арын 65 №3	1			
II кезээ. Ойнай-сылдай сойгалажыр						
27	К.Э.Кудажы «Маргылдаа»	Шээжилээр. Маадырларны чуруур	1			
28	С.Сүрүң-оол «Аът биле оор»	Маадырларнын характеристиказын бижиир	1			
29	Крылов И.А «Шиижек биле Көге-Буга»	Мөзүлүг болгаш мөзү чок маадырларның характеристиказы	1			
30	Чогаал теориязы. Басня дугайында билиг	Номчуур	1			
III кезээ. Элээдилер делегейи						
31	С.Тока "Мерген"	Пейзаж чуруур.	1			
32	С.Тока «Тас-Баштыг»	Маадырларнын характеристиказын бижиир	1			
33	С.Тока «База кыш»	Словарь-биле ажыл.	1			
34	С.Тока «Шаагай»	План бижиир. Диалогту рольдарга номчуур.	1			
35	Чогаадыг "Ава киж амыдыралдың чөлеңгиижи" (Тас- Баштыгга даянып бижиир)	Төндүр бижиир	1			
36	Тест-биле ажыл. Өөрөнгө чогаалдарында даяныр	Тест тургузуп өөрөнгө	1			
37	С.Сарыг-оол «Ол-ла Маскажык» Тема, идеязы	Номчааш, күскү бойдушту чуруп көргүскени	1			
38	С.Сарыг-оол "Ол-ла Маскажык" чогаалдың маадырларының характеристиказы	План бижиир.	1			
39	С.Сарыг-оол "Ол-ла Маскажык" уран-чеченин көргүскени. Ада- Чурттуң Улуг дайынында чоннун патриотчу хөөнү. Амгы үе-биле деңнел	Чогаадыг "Езулуг маадыр", « Мээң ынак маадырым»	1			

40	Чогаал теориязы. Чогаал маадырының дугайында билиг	Номчааш, таблицаны долдурар арын 99	1			
41	О.Сувакпит «Буянның сергези» Дылының уран-чеченин сайгарар	План бижиир	1			
42	О.Сувакпит «Буянның сергези» Фронтуга дузаны көргүскенин амгы үс-биле деңнээр	Словарь-биле ажыл	1			
43	М.Дюнгар «Хлеб» Маадырларның аажы-чаңы, туружу	Чурук чуруур	1			
44	М.Дуюнгар «Хлеб» Тема, идеязын тодарадыр.	Чогаалдың утказынга дүүштү үлегер домактар бижип эккээр.	1			
45	КДН. А.Неверов «Аыштыг-чемниг Ташкент хоорай»	Чогаадыг "Хлеб амыдыралдын..."	1			
46	Ш.Суваң «Киж-Бүрүс»	Тоожунун тема, идеязын тодарадыр	1			
47	Ш.Суваң «Киж-Бүрүс» мөзү-шынар темазын чырытканы	Планын бижиир	1			
48	Ш.Суваң «Киж-Бүрүс» дылының онзагайы	Чурук чуруур, камгалаар.	1			
IV кезээ. Ыт-шынчы өңнүү						
49	Ойдан-оол Х.М. "Эзир" чогаалдың маадырларының характеристиказы	Ак анчынын портредин чуруур	1			
50	Ойдан-оол Х.М. "Эзир" чогаалдың уран-чечени	Планын бижиир	1			
51	Ойдан-оол Х.М. «Эзир»	Айтырыгларга харыылаар арын 148 №5	1			
52	Ш.Суван "Азыранды" Маадырларның онзагайы	Характеристиказын бээр. Таблицаны долдурар арын 153	1			
53	Чогаадыг "Ыт-кижиниң өңнүү"	Төндүр бижиир	1			
54	Ш.Суваң «Азыранды»	План бижиир	1			
55	Проза шүлүк чогаалының ылгавырлыг талалары	Номчааш, сайгарар	1			
V кезээ. Тыва чуртум делгемнери						
56	С.Сарыг-оол «Күс»	Доктаадыр	1			
57	М.Б.Доржу «Экии, Тывам!»	Тыва дугайында демдек аттары бижиир	1			
58	Кенин-Лопсан М.Б «Авамнын өө» Чогаал теориязы Пафос	Доктаадыр	1			
59	Оралбаев О. «Тыва черге мөгейиг»	Деңнелгелерни, эпитеттерни тывар. Тыва киж-кандыг кижил деп айтырыгга харыы бээр.	1			
60	А.Даржай «Өгге йөрээл»	Чогаадыг «Өг-тыва кижиниң ыдык оран-савазы»	1			
61	Салчак М.Б «Амытаннар чылы»	Номчуур. Чурук чуруур	1			
VI кезээ. Көжеге-даа ажыттынды						
62	В.Ш.Көк-оол «Чаргы»	Номчуур	1			

	Чогаалдың идеялиг ужур-утказын илередир					
63	В.Ш.Кок-оол «Чаргы» Маадырларның характеристиказы	Уран-чеченин тодарадыр	1			
64	Е.Танова «Илбилиг согун»	Маадырларнын характеристиказын бижиир	1			
65	Е.Танова «Илбилиг согун»	Шииде аас чогаалынга хамаарышкан чижектерни ушта бижиир.	1			
66	Е.Танова «Илбилиг согун»	Словарь-биле ажыл	1			
67	КДН Н.Куулар "Дөрт тынныг Алдай-Чечен дугайында ыр"	Арын-нүүр дугайында ажык чугаа. Кижиниң аажы- чаңынга хамаарышкан эки сөстөр тывар	1			
68	Түңнел кичээл. Өөрөнгөн чогаалдарының авторларын бижиир.	Чайын номчаан чогаалының сайгарылгазы.	1			